

**TEMAT:
SOCIOLOGIJA I EKONOMIKA**

Ka socioekonomici tranzicije: uvod u tematski blok

MATKO MEŠTROVIĆ
Ekonomski institut, Zagreb

Radovi koji čine tematsku cjelinu u ovom broju Revije za sociologiju nastali su u sklopu projekta *Kulturni kapital i razvojna strategija Hrvatske*, što je pred dvije godine iniciran u Ekonomskom institutu Zagreb. Jedna dionica iz toga projekta, oko koje se okupilo šest mladih suradnika, predložena je prošle godine na sufinanciranje zakladi Soros, kao zaseban projekt pod nazivom *Socioekonomska zbilja i racionalni izbor - analitički model*. Dovođenju toga dijela i objavljivanju ovih radova pripomoglo je Veleposlanstvo Kraljevine Nizozemske u Zagrebu.

Osnovna je intencija bila utvrditi teorijska polazišta za moguće empirijsko istraživanje složenih socijalnih promjena koje se odvijaju u Hrvatskoj i koje joj još predstoje. Pomišljalo se na konstrukciju analitičkog modela kojim bi se mogli obuhvatiti različiti slojevi društvene zbilje i stvoriti pretpostavke za stratešku konceptualizaciju društvenog razvoja.

Ta problematika, uvjetno nazvana socioekonomikom tranzicije, eminentno je interdisciplinarna. Nadilaženje disciplinarnih ograda korespondira s paradigmatičkim promjenama u suvremenoj znanstvenoj misli, pa se može reći da je ovime započet proces i u nas prijeko potrebnoga znanstvenog osuvremenjavanja.

Svi suradnici u projektu, premda iz različitih matičnih disciplina, veoma brzo su u naznačenom pristupu prepoznali zajednički poticajan izazov. Moralno ohrabrenje bila su i veoma pozitivna mišljenja neformalnih recenzenata, u prvom redu akademika Josipa Županova, pa i njima ovim putem zahvaljujemo.

* * *

Subjektivna mjera koristi ključno je problemsko mjesto sučeljavanja sociologije i ekonomike. Bitna kritička upozorenja upućena neoklasičnoj teoriji mahom su usmjerena na osporavanje vjerodostojnosti samih polazišta ekonomske analize, koje ona smatra aksiomatskima. To su racionalnost i maksimiziranje koristi u ekonomskom ponašanju pojedinca. Relativizirajući upravo te kritike i jednoznačna tumačenja tih aksioma, Velimir Šonje u svom članku nalazi metodološke pretpostavke za interdisciplinarni dijalog.

Ekonomika kao zadanu varijablu uzima aksiomatsku definiciju individualnih preferencija zato što se ona ne bavi kognitivnim procesima njihova oblikovanja, kao ni socijalnim čimbenicima koji u tome mogu sudjelovati. Ekonomika je deduktivna i empirijska znanost i njezine se teorijske hipoteze mogu empirijski provjeriti. Utoliko je neoklasična teorija znanstveno relevantna u pitanjima razmjene, ali ne i kada je riječ o sociopsihološkim aspektima ljudskog ponašanja. Stoga se njezino tumačenje racionalne sebičnosti mora prihvatiti ne kao moralna kategorija nego kao teorijska postavka čije uvažavanje praktički ovisi o društvenim normama.

Ekonomskim jezikom rečeno, riječ je o rijetkostima i o sustavu alokacije rijetkih dobara. Nesklad između želja i mogućnosti jest ono što navodi na izbor, a izbor se odvija u okviru danih institucija koje uključuju sve eksterne i internalizirane norme što na taj izbor mogu utjecati. Sukob i moguće rješenje do kojih izbor dovodi odvijaju se u okviru pripadajućih institucionalnih podskupova, te zavisno od njih poprimaju i svoje specifične oblike. Pritom je promjena odnosa subjektivnih cijena analitička konstrukcija kojom se opisuje promjena osjećaja. Osjećaji, glavni pokretački mehanizam izbora, posreduju između institucionalnog sustava i individualnih odluka, zaključuje Šonje.

U tekstu Nenada Karajića riječ je o temeljnom razumijevanju pojma situacijske racionalnosti, s nakanom da se to razumijevanje primijeni na matrici dominantnih vrijednosti i normi hrvatskog društva. U podlozi mita o "sebičnoj vrsti čovjek" dva su teorijska postulata. Jedan predstavlja sociobiološko rezoniranje o nagonskoj maksimizirajućoj strategiji vlastitog interesa pojedinca koji nadindividualne vrijednosne norme drži preprekama. Drugi je metodološke naravi, jer ima na umu idealno tipski sustav tržišta u kojem je pojedinac temeljni entitet, što se protivi klasičnom sociološkom poimanju aktera čije je djelovanje podložno u normama uobličnim imperativima bezličnih društvenih sila.

I jedna i druga predodžba reduciraju prostor ljudskog djelovanja, jer je odnos dvosmjernan, i jer pojmovi pojedinac i društvo ne egzistiraju odvojeno. Ponašanje uvijek ima uporište u specifičnoj "mudrosti organizma", ali i u specifičnoj "sociokulturnoj mudrosti".

Akteri se, naime, u oblikovanju svojih preferencija oslanjaju na nasliedene faktore, ali i na sklopove interesa u čijoj su podlozi internalizirane vrijednosti. Racionalno, normativno i afektivno pokazuju se kao međuzavisne dimenzije aktera, pa Karajić zaključuje da situacijsku racionalnost valja razumjeti kao istodobnu strukturalnu povezanost individualnih i kolektivnih izbora.

Vrijeme neoklasične teorije prije je logičko nego povijesno. Racionalno ponašanje aktera ona ograničava na "bezvremenski sistem" u kojem je budućnost unaprijed poznata, napominje Vojmir Franičević. Uvažiti vrijeme znači uvesti neizvjesnost u ekonomski model ponašanja, baš kao što uvid da je racionalni izbor i sam jedna heuristika dovodi do zaključka da taj izbor niti ne može biti egzogeno predstavljen. On je i sam endogena varijabla procesa odlučivanja. A to vodi i sasvim drukčijem modeliranju ekonomskog procesa: vrijednosti, učenje, institucije i kultura integralni su samom objašnjenju ponašanja aktera.

Promišljanje socijalnog konteksta direktno vodi analizi uloge društvenih institucija, za što u stiliziranom svijetu ortodoksne neoklasične teorije naprosto nema mjesta. Upravo institucije reduciraju neizvjesnost, pa u teoriji ekonomskog procesa mogu biti ne nešto izvanjsko već nešto što teorija valja objasniti. Kultura je integralna ekonomiji pa je i neoklasična teorija elemente kulture razmjenske ekonomije, ističe Franičević. Stoga i on drži da uvažavanje uloge koju institucije i kultura imaju u prilagodbi aktera novonastajućoj stvarnosti nije nipošto suvišno. Štoviše, sam način na koji se u djelovanju individualnih i kolektivnih aktera povezuje nasljeđe jučerašnjega s oblicima današnjega mogao bi imati izrazite implikacije za strategiju i politiku tranzicije.

Proces normativne socijalizacije i/ili institucionaliziranja normi pretpostavlja kulturološko razumijevanje društvene zbilje, na što upućuje i Žarko Paić. Kao simbolički svijet smisla, kultura je nesvodiva na podređeni status spram ekonomije kao navodno nadodređujuće strukture. Naprotiv, suvremeni povijesni pristup kulturi sklon je u njoj prepoznati osnovno načelo proizvodnje života i društvo vidjeti kao organsku cjelinu - sustav koji djeluje kao prostor unutarnje kohezije i samosvrhe. S druge strane, valja upozoriti i na nužno redefiniranje složenog fenomena ideologije. S obzirom na djelovanje u oblikovanju ljudske subjektivnosti, ideologija se može razumjeti samo u cjelini njezinog artikuliranja društvene zbilje, pa se i kultura pojavljuje kao konstitutivni čimbenik diskurzivnih praksi.

Tvorba diskurzivnog reda povijesni je rezultat borbi društvenih snaga. U društvima bez jasnog razlikovanja i autonomije područja društvenog života na djelu je ideologijska mobilizacija u svrhu očuvanja političke moći. Može li se u kontekstu hrvatskog društva govoriti o racionalnom izboru, ako je posrijedi artikulacija konzervativnog povratka u ideale povijesno homogenizirane zajednice - pita se Paić, shvaćajući da društveni akteri svoj kulturni identitet razvijaju prema mjerilu zadanih mogućnosti i resursa, ali i da oblici prakse tvore realni okvir preko kojeg pojedinci i društvo uzajamno koegzistiraju. Stoga racionalni izbor valja shvatiti kao put posredovanja kulturnog kapitala i habitualne racionalnosti, u kontekstu uzajamnog odnosa po-

jedinca i institucija, što govori i o nemogućnosti ideologijskog normiranja unutarnje osposobljenosti za temeljne vrijednosti liberalno demokratskog društva.

Paićevu ocjenu o općem nedostatku akumulacije kapitala - ekonomskog, kulturnog, socijalnog i simboličkog - koji bi mogao stabilizirati interakcije između pojedinaca i društva u zemljama tranzicije, Sanjin Dragojević u svom prilogu dopunjuje konstatacijom o nedovoljnoj valorizaciji specifičnosti kulturnog kapitala u njima. Pod tehničkih terminom tranzicije/transformacije posebnosti razvojnih polazišta ne samo da nisu uočene nego i posve izmiču površinskom analitičkom instrumentariju. Stoga je od bitne važnosti uspostava prosudbenog aparata za uvid u "racionalnost" razvojnih tendencija u zemljama regije, to jest u mogućnost iznalaženja razvojnih komponenti koje imaju povezniki karakter. O njima bi trebalo voditi računa kada je riječ o načinu uspostavljanja i funkcioniranju društvenih elita, o značajkama institucionalne izgradnje društva i o uvažavanju osnovnog skupa društvenih procedura.

Tek kada se shvati proces institucionalne promjene, može se govoriti o realističnom pristupu individualnom izboru. Pojasniti taj proces može analiza različitih tipova institucija i sintezna definicija sociokulturnog kapitala u zajedničkom članku Aleksandra Štulhofera i Velimira Šonje.

Institucije su čuvari normi, ali i simbolički prostor za kolektivno potvrđivanje društvenih obveza. Autori pokazuju kako individualni izbor u zadanom socijalnom kontekstu, kroz proces preispitivanja normi, vodi reproduciranju i/ili mijenjanju njihove ukupne strukture, odnosno sociokulturnog kapitala. Riječ je o kulturnoj evoluciji kooperativnosti. Realna veza između dominacije određenoga sociokulturnoga kapitala i njegove adaptivne vrijednosti otvara vrata razumijevanju institucija kao mehanizma zaštite i unapređivanja postojećega društvenoga kapitala općenito. Pritom ne treba zaboraviti kako institucionalna elita posjeduje moć refrakcije ciljeva, legitimitet i sredstva za njihovu instrumentalizaciju, ali i da resursi krupnih organizacija mogu biti podijeljeni - prema stupnju i načinu unutarnje povezanosti - između različitih sociokulturnih kapitala. Taj pluralizam nije lišen destruktivnog potencijala. Autori su vrlo jasno razlučili kako mreža suradnje koju razvijaju i održavaju horizontane institucije vodi nastajanju *civilne zajednice*, dok je vertikalna društvena organizacija sklona diskriminiranju i restriktivnosti pri kooperiranju; u potonjoj se umjesto reciprociteta otkriva eksploatacija i cinični oportunitizam.

Ostaje temeljna konstatacija teorijskoga značaja da je zatečeni sociokulturni kapital podloga za razvitak institucija, a njegova konfiguracija može odrediti njihovu daljnju sudbinu i u pozitivnom i u negativnom smislu.

U Zagrebu, 28. srpnja 1995.